

Plotseling, liefde

Van Aharon Appelfeld verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Het verhaal van een leven

Badenheim 1939

Het tijdperk der wonderen

Bloemen der duisternis

Tsili

De man die niet ophield met slapen

Aharon Appelfeld

Plotseling, liefde

Vertaald uit het Hebreeuws
door Ruben Verhasselt

Ambo|Anthos
Amsterdam

Met dank aan Institute for the Translation of Hebrew Literature

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie
van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

ISBN 978 90 263 3224 1

© 2003 Aharon Appelfeld

© 2016 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers,

Amsterdam en Ruben Verhasselt

Oorspronkelijke titel *Pitom ahava*

Oorspronkelijke uitgever Keter

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Thanasis Zovoilis / Getty Images

Foto auteur © Hannah / Agence Opale

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

1

Ernst werd zeventig en voor zijn verjaardag had Irene een kwarktaart gebakken en die versierd met aardbeien.

‘Gefeliciteerd met uw verjaardag,’ zei ze, en ze zette de taart op tafel.

‘Op mijn leeftijd viert men geen verjaardagen meer,’ zei Ernst zonder haar aan te kijken.

‘Dat is niet waar,’ zei ze, en ze schrok van de woorden die over haar lippen waren gekomen.

Irene werkte al twee jaar bij Ernst in huis, sinds de operatie. Ze kwam elke ochtend om acht uur en vertrok om drie uur ’s middags. Op sommige dagen bleef ze langer. Ze spraken weinig met elkaar, maar af en toe overviel Ernst haar met een vraag of met een idee dat door zijn hoofd speelde.

‘Hoe kwam je erbij een taart voor me te bakken?’ vroeg hij zonder op te kijken.

‘Ik dacht dat het u zou verblijden,’ antwoordde ze in een hele zin.

‘Mij?’

‘Iedereen is blij met kwarktaart,’ zei ze tot haar eigen tevredenheid.

‘Ik kan genieten van lekkere taart, maar blij word ik er niet van.’

Irene begreep het verschil niet helemaal en reageerde niet.

Ernst voegde eraan toe: ‘Op mijn leeftijd is blijdschap vermoeiend.’

Een jaar geleden stond hij nog gereserveerd tegenover haar, maar haar ijver en toewijding hadden zijn hart gewonnen. Nu boog hij zich voorover om te luisteren als ze hem raad gaf in huishoudelijke aangelegenheden of hem iets vertelde. Irene praatte weinig. Slechts luttele woorden kwamen per dag over haar lippen. Ze wist dat Ernst niet graag kletste of grappen vertelde. Hij was blij als ze aan een half woord genoeg had. Ernst verraste haar telkens weer. Gisteren had hij tegen haar gezegd: ‘Ik had geen ander leven willen leiden.’ Even had ze verbaasd gestaan: zijn leven was niet enkel rozengeur en maneschijn geweest.

Irene zat in een hoek zonder hem aan te kijken. Ze hield ervan hem iets te eten voor te zetten en te wachten op zijn reactie, maar zorgde ervoor hem niet te storen in zijn gedachten. Soms ging hij zo op in zijn overpeinzingen dat hij vergat te eten. Ernst sprak Duits tegen haar, met hier en daar een Jiddisch woord en soms ook een zin in het Hebreeuws. Hij zei dat zijn geheugen achteruit was gegaan sinds de operatie. Irene merkte dat niet. De woorden die hij sprak waren helder en zijn verzoeken begreep ze zonder nadere uitleg. Het was haar al opgevallen: Ernst putte zich niet uit in beschrijvingen, maar bracht soms een woord uit dat fris was als een peer die zojuist was geschild en op een bordje werd opgediend. Bovendien had hij maniertjes waar ze van hield: het opzetten van de hoed voordat hij de deur uit ging, of het buiginkje wanneer ze hem zijn wandelstok aanreikte.

‘Ik had niet gedacht dat ik de zeventig zou halen,’ zei hij schijnbaar in zichzelf.

‘Godzijdank wel!’ riep Irene uit.

Ernst hield niet van zulke ostentatieve vroomheid, maar gaf geen commentaar.

‘Zeventig is een mooie leeftijd,’ voegde ze er om een of andere reden aan toe.

‘Die is niet anders dan andere leeftijden. Je bent alleen zwaker en je geheugen laat je vaker in de steek.’

Irene was het niet met hem eens. Ernst was kien, hij las en schreef, en als hij uit wandelen ging, was zijn houding fier en sprong zijn voorkomen in het oog.

‘Zeventig is een mooie leeftijd, zeg je.’

‘Heb ik het mis?’ reageerde ze meteen.

‘Natuurlijk heb je het mis.’

Irene wist inmiddels dat het woord ‘mis’ niet altijd wees op onenigheid. Soms klonk er verholen instemming met een licht plagerige ondertoon in door.

De werkdag zat er bijna op. Irene ruimde de keuken op, dek- te de tafel voor het avondeten, trok haar jas aan en wenste Ernst goedenavond.

De weg naar huis was niet lang. Ze woonde in de oude buurt Katamon, twintig minuten lopen van het huis van Ernst. Een tijdje geleden was haar leven nog ontregeld geweest, haar dagen verward en doelloos. Dan bleef ze staan op straat en vroeg zich af: een lange wandeling maken of naar huis gaan? Nu liep ze langzaam en was ze een beetje moe, maar vol van woorden en klanken van woorden die ze in de loop van de dag had opge- vangen.

Irenes appartement telde drie kamers, een keuken en een balkon. Hier was ze opgegroeid en hier waren haar ouders ge- storven. Na hun dood koesterde ze hun nagedachtenis met al- lerlei kleine, zelfverzonnen rituelen. Sinds ze bij Ernst werkte, deed ze dat minder, maar ze bleef naar de begraafplaats gaan op hun verjaardagen en sterfdagen. Op sjabbat en feestdagen

ruimde ze het huis precies zo op als haar moeder altijd deed, maar de meeste van haar gedachten gingen nu uit naar Ernst. Soms, als haar angsten de overhand kregen, ging ze tegen de avond weer bij hem langs. Dan zette ze een kop thee of schilde ze een appel voor hem. Sinds ze bij Ernst werkte, ging ze niet meer naar de stad en maakte ze zelfs geen korte wandelingen meer.

‘Je bent in Israël geboren, niet?’ overviel hij haar de volgende dag weer.

‘Nee, ik ben geboren in een dp-kamp in de buurt van Frankfurt.’

‘Ik was er om een of andere reden van overtuigd dat je hier geboren was.’

‘Ik herinner me niets meer van daar,’ zei ze, en ze kreeg meteen spijt. Haar ouders hadden de herinnering aan dat kamp zo gekoesterd dat ze soms het idee had zich de kleinste details te herinneren. Haar ouders hadden elkaar daar ontmoet. Haar moeder was zwanger geworden en pas toen ze in haar zesde maand was, waren ze getrouwd bij een Amerikaanse legerrabbin. Aan het eind van haar leven had haar moeder haar dat verteld. Hoe dan ook, dat dp-kamp nabij Frankfurt stond in haar verbeelding gegrift en soms droomde ze erover. ‘Sorry, ik herinner het me wel,’ zei ze bijna om haar woorden terug te nemen, maar ze beseftte meteen dat dat dwaasheid was.

Ernst was goedgeluimd die ochtend. Hij las de krant en grapte over een of andere politieke bons die zich voordeed als een fatsoenlijk mens. ‘Net als voor de oorlog. Ze zeggen dat het

leven zich niet herhaalt. Dat is een misvatting, het herhaalt zich wel.' Ernst las kranten en was goed op de hoogte van wat er gebeurde in Israël. Vijf jaar geleden was hij gescheiden van zijn tweede vrouw en met pensioen gegaan. Over die tweede vrouw, die naar Wenen was geëmigreerd, sprak hij niet veel. Slechts af en toe maakte hij een schampere opmerking over haar.

Irene stelde geen vragen, maar de kruimels informatie die ze dagelijks opving, drongen door tot haar ziel. De spaarzame woorden van Ernst waren soms scherp als een fileermes. Aanvankelijk had ze hem voor een advocaat gehouden. Zijn scherpte had haar bang gemaakt. Maar nu wist ze: het was de discipline van de afgelopen jaren. 's Ochtends schreef hij drie uur en 's avonds laat twee à drie uur. Verder maakte hij twee wandelingen, een 's morgens naar het café en een 's avonds, zijn 'avondmars' in zijn eigen woorden. Die discipline, of hoe we het ook noemden, verleende zijn gedrag scherpte en soms korzeligheid. Maar die waren nooit tegen haar gericht.

Om negen uur ging Ernst op weg naar het café. Daar bleef hij anderhalf uur, soms twee. De meeste café gasten waren vreemden voor hem, maar Ernst voelde zich niet alleen. Sinds Irenes komst was zijn leven veranderd. Ze zorgde voor alles. De keuken, waar altijd wanorde had geheerst, was opgeruimd en glom. De woonkamer was verlicht, en zelfs de boekenkast, zijn intiemste privé domein, was anders dan vroeger. Ernst zat graag thuis, en als hij de deur uit ging, verlangde hij naar zijn thuiskomst.

Toen hij haar voor het eerst zag, was ze hem eerlijk gezegd niet bevallen: ze was klein en uitte nauwelijks een stom woord. Het duurde niet lang voor hij haar manier van doen prettig vond en hij de charme inzag van haar vriendelijke gezicht en zelfs van haar gehakkel. Sinds haar komst stond hij vroeg op om zich te scheren en aan te kleden en achter zijn bureau plaats

te nemen. Stipt om acht uur kwam Irene en maakte een ontbijt voor hem klaar. Alles in afgemeten porties en op de juiste temperatuur. Meermalen had hij haar voorgesteld met hem mee te eten, maar Irene weigerde dat. Pas als hij de deur uit was, zette ze een kop koffie voor zichzelf.

Totdat ze bij hem was komen werken, had haar hele leven bestaan uit haar ouders. Haar vader was elektricien geweest en haar moeder had voor het huishouden gezorgd. Ze had een aantal keren haar ouderlijk huis willen verlaten, maar had dat uiteindelijk niet gedaan. Haar kleine gestalte en haar verlegenheid hadden haar in de weg gestaan. Haar moeder had alle liefde die ze in zich had in haar gestoken. Later, na haar overlijden, was haar vader ook als een moeder voor haar geweest. Na zijn dood was Irene thuisgebleven en had hun nagedachtenis gekoesterd. Op sabbat en feestdagen dekte ze de tafel en stak ze kaarsen aan, ging op haar eigen plaats zitten en stelde zich voor dat zij naast haar zaten. Ze bracht geen enkele verandering aan in huis. Wat vast was, werd nog vaster.

Na de dood van haar ouders had ze een tijdje in een bejaardenhuis gewerkt. De ouden van dagen waren gesteld op haar en gaven haar koosnaampjes, maar sommige oude vrouwen zaten haar op de huid, noemden haar 'de stille' en scholden op haar. Toen een van de bejaarde vrouwen een bord naar haar gooide, besloot Irene er weg te gaan.

Zorgen om haar levensonderhoud had ze gelukkig niet. Haar ouders hadden haar behalve het appartement ook spaargeld en wiedergutmachungsgeld uit Duitsland nagelaten. Eigenlijk hoefde ze niet te werken, maar de beelden doken op haar af, tolden in haar hoofd en dreven haar ten slotte het huis uit.

Jaren geleden hadden haar ouders geprobeerd een huwelijkskandidaat voor haar te vinden. Het waren mannen die jaren ouder waren dan zij, klein van stuk en vol driftten. Irene was

zo bedeesd dat ze niet eens haar hoofd optilde. Uiteindelijk waren ze opgehouden haar lastig te vallen. Na de dood van haar ouders werd ze belaagd door een man die telkens als ze de trap op liep avances maakte. Op een keer randde hij haar aan in de deuropening en trok haar jurk omhoog. Ze verzette zich en glipte haar appartement in. Dagenlang was ze de deur niet uit gegaan.

Zo waren er jaren verstreken. Ze ruimde het huis precies zo op als haar ouders hadden gedaan. De gedachte dat ze paste op het huis, de keuken en alle keukenspullen, de woonkamer, het brede bed in de slaapkamer van haar ouders, haar eigen kamer – die gedachte gaf haar houvast in de wereld. Ze zag haar ouders niet alleen hier voor zich, ze reisde ook af naar hun stadje in Galicië.

Op een keer bezocht haar moeder haar in een droom. Haar advies was hetzelfde als toen ze nog leefde: je moet de deur uit, lieverd, het huis uit; je bent nog jong, je hebt nog een heel leven voor je; als je het nu niet doet, wanneer dan? Irene wilde haar vertellen over de enge kerel die haar had aangevallen, maar bij de aanblik van haar moeders gezicht stokten de woorden in haar keel. Toen ze de volgende dag wakker werd, bedroefde het haar dat haar moeder niet had gemerkt dat het huis was opgeruimd, zoals ze het had achtergelaten. Van verdriet huilde ze.

Het grootste deel van de dag zat ze thuis, alsof het geen woning was maar een gebedshuis, waarin je niets wijzigde en slechts zorgvuldig behield wat er was. Voorzichtigheidshalve liet ze de rolluiken neer, opdat het zonlicht de meubels niet zou schaden. Het ijle halfduister in de zomer vond ze prettig. In de winter trok ze de rolluiken op, maar nooit zoals haar moeder had gedaan. Haar moeder zette 's ochtends energiek de ramen open. Die schwung had ze niet van haar geërfd.

3

Om halfeen kwam Ernst altijd terug van zijn uitstapje met alles wat hij in het café en op straat had opgedaan. Hij was dan zwaarbeladen en zijn gezicht had een geconcentreerde uitdrukking. Hij zou er goed aan doen achter het bureau plaats te nemen en zijn gedachten op schrift te stellen. Ernst was te opgewonden. Hij kon nu beter in de leunstoel gaan zitten en wachten totdat Irene riep dat het eten klaar was.

Deze keer was zijn terugkomst anders dan anders: hij had een brief bij zich en kondigde meteen aan: ‘Mijn ex-vrouw heeft me geschreven. Wat schrijft ze?’ Een mengeling van zwartmaking en spot klonk door in zijn stem. Hij legde de brief op het bureau en liet die ongeopend. Ernst had vele manieren om gereserveerdheid uit te drukken. Een brief op het bureau leggen zonder die te openen was er een van. ‘Mijn ex-vrouw heeft me geschreven,’ zei hij weer, wetend dat er geen reactie zou volgen.

Irene was het opgevallen: van die vrouw ontbrak ieder spoor in dit huis, maar de herinnering aan zijn eerste vrouw was tastbaar aanwezig op een paar plekken. Op het rek stond een familiefoto: Ernst in korte broek, zijn vrouw met een baby in

de armen. Irene bekeek die foto af en toe. Soms had ze het idee dat ze hen jaren geleden had ontmoet. Op een keer droomde ze dat zijn vrouw en dochtertje bij Ernst op bezoek kwamen en dat zij hun een feestmaal bereidde.

Ernst was uitgegeten en ging in de leunstoel zitten. Op dit uur van de dag las hij graag tijdschriften of dommelde wat. Irene beperkte haar activiteiten om geen lawaai te maken. Als Ernst sliep, kreeg hij een jong gezicht en glansde er licht op zijn voorhoofd.

‘Het is al halfvier en je bent nog aan het werk,’ zei Ernst toen hij wakker werd uit zijn dutje.

Even had ze het idee dat ze hem stoorde. Ze stopte de was onmiddellijk in de tenen mand en zonder die op te vouwen ging ze op weg naar de deur.

‘Waarom drink je geen kop thee?’ vroeg hij, en hij keerde zijn gezicht naar haar toe.

‘Dat doe ik thuis wel,’ zei ze voordat ze het huis uit glipte.

De brief bracht hem toch van zijn stuk. Vijf jaar waren ze getrouwd geweest, maar niet gelukkig. Ze was een vrouw met sterke, uitgesproken meningen, een ex-communiste. Haar opvattingen waren niet gespeend van logica, maar de manier waarop ze die te berde bracht, maakte hem razend. Als hij haar woordenvloed hoorde, liet hij het hoofd zakken of verborg zijn gezicht in zijn handen, maar niets hielp. Ze bleef op haar stuk staan. Het huis was geen thuis geweest, de maaltijden bereidde hij zelf. Haar houding jegens zijn bezigheden was schandelijker: in haar hart verachtte ze hem omdat schrijven voor de la geen zin had. Als je niet kon publiceren, schreef je niet. Iedere uitspraak van haar, elk gebaar, maakte hem uitzinnig van woede.

Ze was een knappe vrouw, maar haar ideeën weerspraken haar schoonheid. Alles draaide bij haar om nut. Iets wat geen nut had, had geen recht van bestaan. Ze had de oorlogsjaren

doorgebracht in Siberië en had er de kou en de minachting voor de joden geabsorbeerd, en toen ze hier arriveerde, kon niets haar goedkeuring wegdragen, noch de plek, noch de mensen. Ernst had vijf jaar aan één stuk strijd met haar geleverd. Uiteindelijk waren ze uit elkaar gegaan. De jaren na de scheiding waren voor Ernst een tijd van bitter gewetensonderzoek.

Irene liep altijd langzaam naar huis, bijna zonder na te denken. Ze was ook bijna nooit in gedachten. Als ze onderweg een mooi uitzicht tegenkwam, keek ze ernaar en sloot het in haar hart. Vaak verscheen het uitzicht dan weer in een droom. Soms dook er een woord op in haar hoofd en zong er eventjes voordat het weer verdween. Maar deze keer zag ze opnieuw voor zich hoe Ernst was thuisgekomen na zijn wandeling. Zijn binnenkomst en de manier waarop hij de brief op het bureau had gelegd. Zijn gezicht was vertrokken, alsof hij weer klanken hoorde die eerder waren weggestorven, en ook toen hij in de leunstoel ging zitten, week de teleurstelling niet van zijn lippen.

Bij de aanblik van het verwrongen gezicht van Ernst werd ook Irene aangeklampt door het beeld van de lange, kille Sylvia Gross, die geen gelegenheid voorbij had laten gaan om Ernst te ontmoedigen. Ook nu, van verre, door middel van brieven, probeerde ze hem haar gif in te spuiten. Serpent, stond ze op het punt uit te roepen, maar omdat ze dat woord nog nooit had gebruikt, bleef het in haar keel steken.

Irene kwam thuis toen de laatste flinters licht door de kieren van het luik binnenfilterden en ze begon meteen de kast van haar ouders op te ruimen. In de kast lagen de kleren zoals ze er altijd lagen. Ze haalde ze voorzichtig van de planken, schudde ze uit en legde ze terug op hun plek. Dat deed ze eens per maand om betrokken te blijven bij het stille leven van de kleren. Die kleren hadden hun geur verloren, maar niet hun

vorm. Haar moeder had, als ze voor die kast stond, er soms bij haar op aangedrongen uit te gaan met vrienden. Al die aansporingen hadden tot niets geleid. Ze was weleens met haar vader naar de bioscoop gegaan en soms met haar moeder. Haar vader was een knappe man en ze was graag met hem uitgegaan.

Nadat ze de planken weer had ingeruimd, maakte ze het bundeltje foto's open. De meeste foto's waren van thuis, in Zaleczów. In Israël waren ze zelden gefotografeerd. Irene kende de foto's goed en toch wachtte haar een kleine ontdekking: haar moeder in haar meisjesjaren, omarmd door twee rijzige jongens. Achter op de foto stond geschreven: 'Het honk van Hasjomeer Hatsaïr, Zaleczów'.

Op een keer had Ernst haar iets gevraagd over haar ouders. Ze schrok toen en zei: 'Ze zijn altijd bij me.'

'Hoe?' vroeg hij.

'Ik heb niets veranderd in huis.'

'Is alles zoals het was?'

'Ja.'

Dat verwonderde hem even, maar hij vroeg niet door.

Het had 's nachts geregend en Ernst was mismoedig. Het was moeilijk uit te maken waarom. Kennelijk had hij vele uren zitten schrijven. Hij schreef, schrapte en verscheurde ten slotte de papieren en gooide ze in de prullenbak. Irene diende hem een ontbijt op en Ernst ging aan tafel. Irene merkte dat hij de laatste weken worstelde met zijn neerslachtigheid. 's Morgens naar het café gaan was een van de trucs om zijn hardnekkige vijand te slim af te zijn.

Schrijven was Ernsts geheime domein. Hij vertelde er niets over en Irene stelde geen vragen, maar ze voelde aan dat het het toneel was van een zware strijd. Vaak trof ze hem 's ochtends uitgeput en bleek aan achter zijn bureau. Maar ook overdag, als hij zich had teruggetrokken in zijn hoek, was de concentratie van zijn gezicht af te lezen. Alsof hij een zwaard probeerde te wetten dat weigerde scherp te worden. Soms had ze de indruk dat hij worstelde met duiveltjes die hem plaagden. Als ze 's avonds bij hem langsging, glipten ze weleens weg als kwaadaardige muizen.

Ernst ging inderdaad naar het café, en toen hij terugkwam, was de somberheid van zijn voorhoofd verdwenen. Onderweg

naar huis was hij een veel jongere kennis van hem tegengekomen, die hem had verteld dat in de investeringsmaatschappij waarvoor hij vroeger had gewerkt alles bij het oude was gebleven. Een paar mensen waren met pensioen gegaan, maar de meesten werkten er nog in dezelfde kamers. De gedachte dat hij daar twintig jaar van zijn leven had doorgebracht, verdroot hem even, maar de blijdschap dat hij daar niet meer was, overwon de droefenis.

‘Ik ben vrij!’ riep hij bij thuiskomst uit.

Irene begreep de betekenis van zijn vreugde niet en vroeg: ‘Wat is er gebeurd?’

‘Ik werk niet meer bij investeringsmaatschappij Manfeld & Co bv. Ik heb mijn eigen onderneming. Die is niet zo prachtig en belooft geen gouden bergen, maar ze is van mij, nietwaar?’

Irene was blij dat de neerslachtigheid hem niet meer in haar greep had.

’s Middags zat Ernst in de leunstoel aandachtig te lezen. Voordat ze aanstalten maakte om weg te gaan, vroeg hij haar om een cognacje. Irene schonk het voor hem in en Ernst dronk het glas in één teug leeg. Sinds ze cognacjes voor hem in schonk, had ze die brandende sterkedrank leren waarderen. Soms nam ze na thuiskomst zelf ook een glaasje. Eerst begon het haar te duizelen in haar hoofd, maar nu gingen haar ogen open en kwamen de beelden uit de schuilplaats van haar fantasie. Ze zat aan de tafel en liet wat ze die dag had meegemaakt de revue passeren.

Na een cognacje kwamen haar vader en moeder weleens naar haar toe en gingen naast haar zitten. Ze vertelde hun over Ernst en zij luisterden zonder commentaar te geven of meningen te uiten. Sinds ze bij Ernst werkte, zo viel haar op, gaven ze haar helemaal geen raad meer en luisterden slechts, kennelijk tevreden met wat ze hun vertelde.

Een jaar geleden was ze op een regenachtige avond langsge-

gaan bij Ernst en had hem dronken aangetroffen. Hij gooide talen door elkaar en noemde haar Ida. Irene schrok en zei van schrik: ‘Wat heb je gedaan?’ Alsof ze het niet tegen Ernst had, maar tegen een jongen die over de schreef was gegaan. Hij moest lachen om haar rare vraag en zei: ‘Wat ik gedaan heb? Ik heb veel gedaan. Ik heb drie boeken geschreven en verscheurd. Is dat niet veel? Ik heb de wereld drie slechte boeken bespaard.’

‘Neemt u me niet kwalijk,’ zei Irene, en ze trok zich terug.

‘Waar verontschuldigt u zich voor?’ Hij keek haar streng in de ogen.

‘Neemt u me niet kwalijk,’ zei ze weer.

‘Mijn beste, jou valt niets te verwijten. Alle schuld ligt bij mij,’ zei hij, en hij klopte zich op de borst.

Telkens als ze sinds die verwarde ontmoeting een glaasje dronk, moest ze terugdenken aan het verformfaaide gezicht van Ernst en be kroop haar de angst dat hij dronken zou worden en zou vallen. Als ze hem katerig aantrof, gaf hij soms toe: ‘Ik heb vannacht een slok te veel gedronken, niets aan te doen. Ik wilde het in bedwang houden, maar ik kon het niet.’

Eens per maand ging hij, als zijn gezondheid het toeliet, naar Tel Aviv. Daar bleef hij een paar uur voordat hij terugkeerde. Eerst verdacht ze hem ervan daar een vrouw te hebben. Een tijdje geleden was ze erachter gekomen dat hij inderdaad naar een vrouw toe ging. Ze heette Toni. Ze hadden samen op het gymnasium gezeten en ze zat al jaren in een rolstoel.

‘Toni heeft een belangrijk boek geschreven,’ vertelde hij haar.

‘Waarover?’ liet ze zich ontvallen.

‘Over de Duitse romantiek.’

Abstracte zaken gingen haar begrip ver te boven. Soms kwam er een gast op bezoek en spraken Ernst en hij een taal die Irene geenszins begreep. Dan besefte ze weer dat ze tot sommige gebieden van Ernsts leven helemaal geen toegang had,

en toch ving ze iets op. Uit een van die gesprekken maakte ze op dat hij zijn eerste stappen als schrijver had gezet in zijn woonplaats Czernowitz. Hij had daar een paar Duitstalige gedichten gepubliceerd. Hij vermeldde die soms, maar was er niet trots op. ‘Mijn jeugdzonden’ noemde hij ze.

Na jaren van omzwervingen, van het ene land naar het andere, had hij ten slotte het anker uitgeworpen in Jeruzalem. Jarenlang had hij geprobeerd zijn levensverhaal op te diepen uit zijn binnenste, maar het verhaal vertellen bleek geen peulenschil. Soms was het ‘wat’ het struikelblok en soms het ‘hoe’, en meestal beide tegelijk. Maar op sommige dagen vloaide het schrijven, regen de woorden en de woordcombinaties zich aaneen en glinsterde er tot slot een passage op het papier waar het hart vrede mee had. Dat was een wonder, en zulke wonderen gebeurden niet elke dag.